

DVIEJŲ IŠEIVIJOS LITUANISTŲ DIALOGAS

Tomas Petreikis | Vilniaus universiteto Knygotyros ir
dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: petreikist@gmail.com

VACLOVO BIRŽIŠKOS IR PETRO JONIKO SUSIRAŠINĖJIMAS (1948–1955): ŠALTINIO
PUBLIKACIJA. KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS; PARENGĖ ROMA BONČKUTĖ.
KLAIPĖDA: KLAIPĖDOS UNIVERSITETO LEIDYKLA, 2015. 343, [1] P., [2] FAKS. LAP.
TIRAŽAS 200 EGZ. ISBN 978-9955-18-862-9.

Antrojo pasaulinio karo sukeltas Lietuvos piliečių traukimas į Vakarų išskleidė lituanistinio darbo veikėjus. Tyrimams reikalingos medžiagos trūkumas išeivijos mokslininkus vertė megzti dialogus tiek su Lietuvoje likusiais, tiek su išeivijoje įsikūrusiais kolegomis. Įvairiuose archyvuose ir bibliotekų rankraštynuose išeivijos mokslininkų laiškų išlikę nemažai, yra publikuoti ir keletas epistolinių dialogų. Vieną pirmųjų pa-

skelbė Rima Cicėnienė. Paviėšintas ir detalai komentuotas istorikų Konstantino Jablonskio ir Zenono Ivinskio susirašinėjimas atskleidė to meto aktualias tyrimų problemas, Lietuvoje likusio K. Jablonskio ir Romos archyvuose dirbusio Z. Ivinskio bendradarbiavimo galimybes¹. Trūko žvilgsnio į išeivijos mokslininkų komunikaciją, be kurios tuo metu joks reikšmingesnis darbas buvo nepajudinamas.

Klaipėdos universiteto profesorė Roma Bončkutė ne kartą konferencijose ir publikacijose nagrinėjo dviejų iškilų lituanistų Vaclovo Biržiškos (1884–1955) ir Petro Joniko (1906–1996) susirašinėjimo detales. Autorė rėmėsi Vac. Biržiškos laiškais, išlikusiais Klaipėdos universiteto bibliotekos Retų rankraščių sektoriuje, Kazio Pemkaus archyve. Vėliau tyrėjai atsirado galimybė Vilniaus universiteto

1 CICĖNIENĖ, Rima. Laiškai kaip mokslo istorijos šaltinis. K. Jablonskio ir Z. Ivinskio susirašinė-

jimas. Iš *Konstantinas Jablonskis ir istorija*. Vilnius, 2005, p. 249–384.

bibliotekos Rankraščių skyriuje susipažinti ir P. Joniko laiškais kolegai. 2015 m. pasirodžiusioje profesorės tekstologinėje publikacijoje „Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)“ paskelbti 123 laišakai (p. 36–311). Laiškų ir jų juodraščių perrašai skelbti iš originalų ir kopijų. Pirmieji laišakai rašyti dar Vokietijoje, kai Vac. Biržiška ir P. Jonikas rengėsi kelionei į Jungtines Amerikos Valstijas, o paskutiniai – ten jau įsikūrus, nuveikus nemažai reikšmingų darbų, bet jau Vac. Biržiškai besiskundžiant sveikata. Publikaciją papildė rengėjos pratarė (p. 8–10), išsami publikuojamų laiškų apžvalga su gana detaliu jų pasirodymo kontekstu, į analizę įtraukiant ir papildomų šaltinių (p. 11–30), redakcinės pastabos (p. 31–35), rodyklė ir komentarai (p. 312–338), šaltinių ir literatūros sąrašas (p. 339–341) bei santrauka anglų kalba (342–343). Pridėtinuose lapuose taip pat paskelbta keletas spalvotų laiškų kopijų.

Žemaitis surado žemaitį – taip būtų galima apibūdinti epistolinio dialogo radiomosi sąlygas. Ši gija juos jungė gana stipriai, jos atspindžius matome nuoširdžiuose kreipiniuose, bendrystės argumentuose ir atsisveikinimuose. Tik jaunesnis P. Jonikas galėjo suprasti vyresniojo kolegos, kitados ryškaus autoriteto, nepavydėtiną situaciją ir būti kantrus išklausydamas jo gyvenimo sėkmes ir nesėkmes, priimdamas šiurkštų humorą ir profesoriaus krečiamus pokštus, kurie apskritai yra būdingi nuoširdžiam žemaičių bendravimui. Pavyzdžiui, Vac. Biržiška, P. Joniko paprašytas užpildyti Lituaniškos instituto nario apklausos anketą, kaip pasipiktinimo išraišką (anketas įvedę neva sovietai!) sukūrė rafinuoto humoro tekstą, kurį iššifruoti galėtų tik skaitytojas, gerai žinantis profesoriaus biografiją ir nusimanantis apie knygos istoriją (p. 138). Publikuojamo dialogo kalba skirtinga: P. Jonikas susikaustęs ir korektiškai taupus, Vac. Biržiška – atlapaširdis, neslepiantis savo nuotaikų, atvirai kalbantis net apie praeities ir dabartis priešus. Vien pavardčius „Rodyklė / Komentarai“, matyti ne viena įdomi Vac. Biržiškos suteikta pravardė jo nemėgstamiems išeivijos veikėjams. Pavyzdžiui, archeologas Jonas Puzinas vadinamas *J. Poizinaueriu*, *Jankel Poizin*, o kiek šmaikščių apibūdinimų prigalvota kalbos reformatoriui Pranui Skardžiui ir net sau pačiam (*vištų profesorius* ir pan.)! Taigi dialogo kalba įtraukianti ir informatyvi.

Laiškuose didžiausias dėmesys skiriamas organizaciniams ir leidybos darbams išeivijoje. Abu kolegos suprato, kad tik paskelbti veikalai, o ne vienadienės žinutės lietuviškoje spaudoje, kurios, skirtingai nei Lietuvoje, niekas nesaugo ir nerenka, gali duoti apčiuopiamų rezultatų (p. 68). Matyti, kad juos, kaip ir daugelį kitų kolegų, kamavo literatūros trūkumas pradedant rimtesnius darbus (p. 72–73). Dėl jos ne kartą keistasi informacija, nurodant ieškomus veikalus, jų saugojimo vietas, prašant jų paieškoti ir paskolinti. Dažnai aptariamos bendradarbiavimo galimybės: Vac. Biržiškai reikėjo gero kalbos redaktoriaus, o P. Jonikui – žinomo autoriteto

jo kuriamoms išėivijos organizacijoms. Laiškuose taip pat atsiskleidžia santykiai tarp jaunesnių mokslininkų ir senosios kartos grandų bei tenykščių kelintos kartos Amerikos lietuvių. Vieni užsiėmė revizionizmu, perkėlė senas nuoskaudas į naują aplinką, stūmė senuosius autoritetus į šalį, kiti gynė vyresnius kolegas nuo nepelnytų priekaištų, tretė nuošalyje stebėjo atvykėlių ambicijas. Iš laiškų matyti, kad pokario metais išėivijos gyvenimą daugiau spalvino politinės pažiūros ir asmeninės ambicijos, bet ne susitelkimas bendriems tikslams. P. Jonikui tekdavo diplomatiškai spręsti susidariusias problemas, kurių imtis Vac. Biržiška dažnai nenorėjo, jautėsi senas ir savąją duoklę lituanistikai atidavęs. Apskritai Vac. Biržiška tikėjo grįžimo į Lietuvą galimybe, todėl nesiekė integruotis, nesimokė anglų kalbos (ją vadino čigonų kalba), ieškojo užtarimo ir globos, bet kartu siekė išlikti naudingas (net prižiūrėjo globėjų Devenių vištas ir su bibliografišku tikslumu skaičiavo jų kiaušinius). Publikuotuose laiškuose greta psichologinių portretų detalių gausu ir faktografinės medžiagos, reikšmingai papildančios autorių biografines žinias bei kitus lituanistinius klausimus, kurie jiems tuo metu buvo žinomi.

Į šį epistolinį dialogą filologai žvelgia nagrinėdami laiško kanoną ir kt. filologines problemas. Įdomūs svarstymai asmenvardžių klausimais, kuriuos to meto mokslininkai ne kartą sprendė pateikdami ir tam tikras metodines nuostatas. Svarstyta dėl nelietuviškų moteriškosios kilmės asmenvardžių rašymo, dėl jų lietuvinimo galimybių (p. 193). Galėtume atkreipti dėmesį ir į teritorinį lietuviškų vardų trumpinių rašymo niuansą, kuris kitados buvo labai jautrus, etnografiškai paveldimas – žemaičiai skyrė trumpąjį ir pilnąjį vardo variantą, o suvalkiečiai nuosekliai vardus trumpino (p. 196).

Knygotyrininkų dėmesys labiau kryptų į užfiksuotas knygos istorijos detales. Istorijos paraštėse likusios Vac. Biržiškos veiklos detalės, apie kurias profesorius užsimindavo tik artimiausiems draugams, šiuose laiškuose atsiskleidžia informatyviai ir be pagražinimų. Amerikoje profesorius jautė nostalgiją ir vienišumą, gyveno toli nuo brolių Mykolo ir Viktoro, todėl laiškuose dažnai gyveno praeities aktualijomis, į kurias kartais nukeldavo ir P. Joniko užduodami klausimai. Taigi daugiau kaip penkiasdešimties metų senumo laišškai išlieka aktualūs ir dėl faktografinės medžiagos bei iškeltų, atrodytu, amžinų filologinių problemų.

Akylus publikacijos skaitytojas ras detalios informacijos apie Vac. Biržiškos *Lietuviškosios enciklopedijos* (1933–1944) ir *Lietuvių enciklopedijos* (1953–1954) redagavimą, *Aleksandryno*, *Senujų lietuviškų knygų istorijos*, *Lietuvių bibliografijos* ir kitų numatomų išleisti veikalų rengimą. Pavyzdžiui, iki šiol nežinota apie nepavydėtiną vyriausiojo *Lietuviškosios enciklopedijos* redaktoriaus darbo sąlygas 1941–1944 m., kai jis gestapo buvo įkurdintas tamsiame kambarėlyje. Dirbant tokiomis sąlygomis, sparčiai silpo Vac. Biržiškos regėjimas, tuo paskutiniaisiais gyvenimo metais jis

vis skundėsi P. Jonikui (p. 291). Gana plačiai atsiskleidžia *Lietuvių enciklopedijos* pirmųjų tomų organizaciniai klausimai ir vyriausiojo redaktoriaus Vac. Biržiškos konfliktas su leidėjais ir bendradarbiais. Redaktorius laikėsi senųjų enciklopedinės medžiagos atrankos principų, karštai leidinių gindamas nuo klerikalizmo, nors su juo atstovais tuo metu reikėjo ieškoti didesnio kompromiso.

Esama nemažai fragmentų lituanistinių bibliotekų istorijai. Vac. Biržiškos ekspertinė veikla atsiskleidžia vertinant vokiečių kalbininko Eduardo Hermanno (1868–1950) biblioteką (p. 80). Skaitytojas ras nežinomų fragmentų ir apie nacių nužudyto Mažosios Lietuvos veikėjo Enzio Jagomasto (1870–1941) bibliotekos likimą (p. 237). Įdomiai skamba Vac. Biržiškos atskleisti fragmentai apie 1940–1941 m. sovietinę okupaciją. Jis laiške P. Jonikui prasarė, kad asmeniškai iš aukštų sovietinių pareigūnų buvo girdėjęs samprotavimų apie rusiško raidyno įvedimą lietuvių kalbai (p. 281). Kiek buvo realus dar vienas Moldavijos atvejis, tenka tik spėlioti. P. Jonikui, pradėjusiam studijuoti bibliotekininkystės kursuose, teko rašyti referatą apie Lietuvos bibliotekas. Vac. Biržiška buvo pagrindinis studento informacijos šaltinis. P. Joniko pateiktos 29 klausimų anketos atsakymuose atsiskleidžia profesoriaus darbas kuriant Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universiteto bibliotekas ir joms vadovaujant (p. 295–302).

Vac. Biržiškos laiškuose gausu ir pikantiškų detalių. Skaitytojas ne kartą stabtels ties profesoriaus pareiškimais apie kritiškai vertinamų veikėjų kilmę, politinę praeitį ir psichinę sveikatą. Ar visa tai buvo tiesa? Publikacijos rengėja nesiryžo aktyviai komentuoti teksto, tekstologiniai parengimo principai reikalavo visą dėmesį sutelkti į tikslaus perrašo pateikimą. Tad daugelis laiškų autorių pasakytų teiginių liko nepatikrinti. Ateityje reikėtų tęsti *biržiškinius* tyrimus, tinkamai interpretuojant jo teiginius ir prieštaringas mintis, kurios gali būti svarbios mokslo istorijai ir lituanistikai apskritai. Taip pat vertėtų atkreipti dėmesį ir į kitus Vac. Biržiškos laiškus išeivijos bičiuliams ir giminėms, o tų laiškų per aktyvios veiklos dešimtmetį būta nemažai.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 10 d.